

աղբիւրները Մ. Նարոյէնի տպագրական ճնշող օրինաց տակ էին, (—Նարոյէնն արգելած էր օտար երկիրներու լրագիրները մուծանել իւր իշխանութեան երկիրներն, եւ ներքինք ալ միշտ ի գովուածին եւ ի կողմն Նարոյէնի կրնային գրել, —) եւ ազգային ու գրականութեան ոգին ալ դեռ չէր արթնցած: Պերճապէս լեզուն ալ հարկ էր պնդակն ըլլալ՝ որպէս. զի թերուսուսն ժողովրդեան իմանալի ըլլար. կարելի՛ք ալ էր պլնագգ: — Աւա՛ղ որ Դիոֆոլ Բէլապոլս 1816ին վերջերքն մզիլ անծանօթ պատճառաւ մը, շուտով մեկնեցաւ հինգ տարուան փոքր ի շատե տրիւնալից ասպարիզէն:

Հ. Գ. Գ.

ՔՐՈՈԹՍՏԵՐԱՏԵՐԵՆ

ԱՐՈՒՆԵՏԱԿԱՆ

ՄԱՐԿԱՐԻՈՒԹԻՒՆ

Մ Բ Ի Բ Ն Ո Ր Ո Ր Ի Մ Բ Ի Բ Ն Ո Ր Ի Մ Բ Ի Բ

ԳԼՈՒԽ Բ.

Ի՞նչ է մոմ, եւ ի՞նչպիսի կը ստացուի:

Մոմը ճարպի նման գոյացութիւն մըն է, որ գլխաւորաբար կը գտնուի մեղրաց ընկճներու մէջ, բայց նաեւ յառաջ կը բերուի այլեւայլ անկերէ՝ որոնք ծաղիկ փոշեաց, պողպց հիւթոյն մէջ եւ կամ կեղեւի ու տերեւոց ակերեւութիւն վրայ բազմաւթեամբ մոմ՝ կ'ունենան:

Մեղրաց յառաջ բերած մոմը՝ կը կոչուի՝ Դիպոնոմ կամ պարզապէս մոմ. իսկ անկէ հանուածը՝ անկային կամ քուսակն մոմ:

Ինչպէս մեղրը՝ նոյնպէս մեղրամոմը մեղուին արտադրութիւնն է, բայց ոչ թէ մեղուն նոյնը կը ժողովէ՝ ինչպէս ոմանք կը կարծէին: Թէ մեղուք ինչ նիւթէ կը պատրաստեն մոմն, այսինքն՝ թէ արգեզը մեղրի՝ հիւթէն մոմը կը գտնեն, թէ ծաղիկ փոշին մոմն ալ յիշեցան կը բովանդակեն, դեռ ցարսոր ստուգութեան չի գիտցուիր: Այսչափն ստացի՝ թէ մեղուք մոմը քրտանց պէս դուրս կուտան, եւ հետեւաբար ստամոքսի մէջ կամ կերած ծաղիկ փոշիներէն եւ կամ մեղրի հիւթէն կը պատրաստեն: Մոմ՝ դուրս առուող մեղուն սովորաբար փեթելային մէջ անշարժ կը կենայ, եւ կը տեսնուի՝ թէ ինչպէս մոմը կարի նստիք եւ անօտը թերթի պէս փորի օղակներու մէջէն դուրս կ'եկէ: Այս թերթիքը կամ կ'իյնան վայր, զոր մոմաբած մեղուներն անմիջապէս կը ժողովեն, եւ կամ նոյն միջոցին օղակներու վրայէն կ'առնուն բերին մէջ, եւ ինչպէս ումանք կը կարծեն, հիւթով մը կը շաղուեն եւ կը

Մոմը ստացուի մեղուին փայ պիտի քուտուի գոյ-լուսն օղակներէն: Մոմը, որ կ'առնուն բերին մէջ, եւ ինչպէս ումանք կը կարծեն, հիւթով մը կը շաղուեն եւ կը

չիննե ընկճներն՝ որոնց մէջ մեղրը պիտի համարուի եւ կամ՝ ձուն պիտի գտնուի:

Բայց ասկէ՝ մեղուն ընկճները պատելուն համար նաեւ ուղղակի անկերու վնասէն մոմ՝ եւ նոյն պիտի խօսային գոյացութիւններ իւր ետեւի հոսուներուն մէջ ժողոված տուն կը բերէ:

Մեղրը խորիւրէն գտնէն հանելէն ետեւ՝ դեղին եւ սպիտակ մոմը զատ զատ ասպակեայ կամ խեցեղէն ամանին մէջ կը դրուի, (ժամն զի մետաղեայ անոթոյ մէջ մոմն իւր գեղեցիկ գոյնը կը կորնցընէ.) վերջէն փրան ջուր կը լեցուի եւ ջուրը կ'եռացուի: Ասով մոմը կը հալի եւ ջրոյ երեսը կը ժողովի, որ միջոցին ջուրը միշտ խառնելու է: Մոմն այսպէս հալելէն ետեւ՝ կ'առնուի ջրոյ երեսէն եւ անպայտ ու կոշտ կտուէ՝ մ'անցընելով՝ բայց անօթներու մէջ կը լեցուի եւ թոյլ կը արուի որ սառնի:

Այս կերպով ստացուած մոմի զանգուածը սովորաբար յատակի կողմը միմազոյն եւ աղտոտ չերա մը կ'ունենայ՝ որ յառաջ կու գայ հալած մոմի մէջ եղած աղտոտութիւնէն: Այս չերաք գտնալով՝ մը կը կտրուի կը հանուի՝ յառաջ քան փաճաքի հանելը:

Իսկ բուսական մոմը ձեռքը կը բերուի հետեւեալ կերպով: Մոմաբեր բոյսերու այն մասունքն՝ ուտար մոմը կը հոսէ, մանր կը յօշուի եւ ջրոյ մէջ կ'եռացուի. ջուրը պաղեցընելէն ետեւ՝ ջրոյ մակերեսութիւն վրայ սառած մոմը կ'առնուի եւ քորոճեալ կը հալեցուի, եւ յետոյ կոշտ լաւէ՛ք անցընելով՝ սկաւառակներու կամ յատակ անօթներու մէջ կը սառեցուի:

ԳԼՈՒԽ Բ.

Մոմի յատկոթիւններն ու քաղաքարոյթիւնը:

Ստացուած հանուած մեղրամոմը սկաւառակաճէ կ'ըլլայ՝ պլնայլ թանձրութեամբ, գոյնը՝ բաց դեղին մինչեւ յուրեք դեղին կ'ըլլայ, եթէ բնական ուղուի՝ դիմացկուն է, ակար բիւրեղաճէ, ցուրտ վիճակի մէջ կարծի եւ դիւրաբեկ, իսկ եթէ քիււ մը տաքցուի՝ կակուղ կ'ըլլայ եւ ամեն ձեւ կ'առնուի: Հոսքը մեղրահոս, համը շատ տկար համեմաւոր, ծամելու ժամանակ չի յարկի ստամոքսը, ջրոյ եւ ցուրտ ալքոհոյի մէջ անլուծանելի, ջերմ՝ ալքոհոյի եւ ցուրտ եթերի մէջ ըստ մասին կը լուծուի, իսկ անծային ծծմբոյ, (sulfure de carbone) քնակնդրի, (benzine) բրբրակնդրի (chloroforme) եւ եթերական իւղերու մէջ բարձրովն կը լուծուի: Թանձր իւղերու, ճարպերու եւ շատ խեղճերու հետ հալեցուելու ըլլալ միշտ կը միանայ: Մոմի տեսակաբար կ'ըլլան 0,965 մինչեւ 1,972: Չաւա մեղրամոմը հալելու ստանձանն է 62 մինչեւ 64° Վերս, եթէ աւելի ջերմութեան մէջ ձգուի՝ կը տարբարուծի եւ կը շագանայ, բայց իւղերու եւ ճարպերու պէս այլեւսի հոս չի ձգուի: Եթէ պատրուագով մը

Մեղրը խորիւրէն հանելու համար՝ պէտք է ընկճները գտնալով՝ մէջէն եւ խորիւրէ գլխիկայր ամանի մէջ մէջ զննէ: Այս գործողութեան ստանձակ պէտք է դուռն ու պատուհանները փակել, ապա թէ ոչ՝ դրսէն մեղուներն անդի հոսն անկողն ներս կը թափեն, զորոք դուրս հանելու համար պէտքեր իւրեք ծնով լեցուի: Մեղրը լուս քանակը համար կընայ նաեւ յատակ գործեք մը ընկճները անշարժ:

վառուելու ըլլայ, պոյծառ լուսով բոց կ'ունենայ՝ առանց ծխելու կամ շոգի երեւալու:

Մոռի գեղին գոյնը մեղրէն է. վառն զի այն ընկնեն՝ որոնց մէջ մեղր չկայ, էթէ հալեցոյժն՝ սպիտակ մոմ կու տան: Օգոյ, արեւու եւ խոնաւ ութեան մէջ մնալով, ինչպէս նաեւ քիմիական ճանքով գեղին գոյնը կը տարրալուծէ: Բայց արեւն մտադրութիւնը քոցած է՝ որ այն գաւառաներու մեղրամոմն՝ ուր այդեգործութիւն կայ, արեւու տակ չի սպիտականար:

Սպիտակացեալ կամ ճերմակ մեղրամոմը սուվորաբար բոյրակ, բարակ, թափանցիկ, սկաւառակի մեւով վաճառքի կը հանուի, տկար ծխուած կը հոտի, համ չ'ունենար, 64 միչեւ 67° Ա. ին կը հալի, եւ 0,970 միչեւ 0,976 տեսակարար կշիռ կ'ունենայ: Ուրիշ ամէն կողմանէ գեղին մեղրամոմի պէս է:

Մեղրամոմն իւր յօդէ տարբեաց կողմանէ կը տարբերի ճարպէ՝ անով որ էթէ կիզէ անկաղով (potasse à la chaux) օժանդակուելու ըլլայ, քաղցունի (glycérine) գոյու չի տար:

Ինչպէս ճարպերն ծորելէ եւ ստուած իւղերէ կազմուած են, նոյնպէս մեղրամոմն երկու տարբեր մարմիններէ բաղկացեալ է. այսինքն՝ մէկ մը 20 առ հարիւր ճարպի թթու ունի ազատ վիճակի մէջ, որ կը բիւրեղանայ եւ ալցոյնի մէջ կը լուծուի, ասիկայ կը կոչուի խմորիկ (acide cérotique) եւ քնարմառի թթու (acide palmitique) որ կապեալ է յատուկ խարսխի մը՝ որ կը կոչուի Ռոսենու խոբոյ օժիթ (mélasse):

Բուսական մոմն ալ ճարպի նմանութիւն ունի: Աս ալ ճարպի պէս լոյս մէջ չի լուծուիր, շերմուած թէեան մէջ կը հալի, լուսաւոր բոցով կը վառի, բայց կը տարբերի ճարպէ անով՝ որ աղկաղին երբեք ստոր հետ չի միանայ: Բաղադրիչ տարբեաց կողմանէ ճարպի շատ նմանութիւն ունի, եւ կ'երեւայ թէ թանկը թթուներու եւ մոմաթթուի ու թուրին՝ խոտոյ ոգոյն գործարանատը դրսիտներու միաւորութիւնն է:

Բուսական մոմի շատ տեսակները տեւքին, մեւին եւ այլն կողմանէ սպիտակացեալ մեղրամոմի շատ կը նմանին, եւ մեղրամոմի պէս ալ կը վաճառուին:

Յ. ԱՌԻՒ Գ.

Մեղրամոմի տեսակները:

Մեղրամոմն որ վաճառքի կը հանուի, այլեւայլ տեսակ կ'ըլլայ: Ար զանազանները եւրոպական եւ ոչ-եւրոպական մոմի տեսակներն:

1. Եւրոպական մեղրամոմի տեսակներ:

ա. Ասորիական մեղրամոմ, որ գլխաւորաբար Մարիֆէլեոնի Կալլէօտագի մարգագետինն յառաջ կու գայ: Միջին տեսակներն՝ առանց սպիտակացունելու, ճրագի եւ այլ վախճաններու կը գործածուի, աղէն տեսակը (սովորականն է հին կերպով) 16—18 օրան մէջ կը սպիտականայ: Սպիտակացեալ կը բաժնուի աղին. սպիտակ եւ միջակ սպիտակ տեսակի:

բ. Բահիանի մեղրամոմ, կակուղ կ'ըլլայ, եւ գրեթէ միայն գեղին մոմի եւ ուրիշ վախճաններու կը գործածուի: Սպիտակացեալն առանձինն ազնուութիւն մը չունի:

գ. Մարիֆէլեոնի մեղրամոմ, կոշտ եւ սպիտակացեալ կը բերուի Լոյկէուտի մարգարէին: Այսինքնական, հոնգարական եւ առասկան մոմն աւելի կարծի է, շատ չի ծախուիր, լաւ կը սպիտականայ բայց շատ կամայ:

դ. Ալեքիանի մեղրամոմ մարախականն ասորին է:

ե. Անիան կամ Լուկիանի մեղրամոմ երեք տեսակ է, արեւմտեան, արեւելեան եւ Դառնեղեան մոմ: Առաջինն ամենէն ստորին է եւ խիտ փրփի կը հոտի, երկրորդը միջակ աղին է, եւ ըստ մասին ալ աղին՝ մանաւանդ արեւելակողմանն, ուր ձիալորեակ (Polygonum fagopyrum) մշակուելուն՝ մեղրաբուծութիւնը յառաջ գալոյն է: Կարմիր՝ այսինքն թուի գեղին մեղրամոմն՝ որ Պուքրովնա եւ Մուսովիա յառաջ կու գայ, ազնուագոյն տեսակն է. վառն զի հալցուելու ժամանակ կէս առ հարիւր միայն կը կորուսի: Ասոր հետ նոյն է Դառնեղեոն, Ստանիզլաւովի եւայլն մոմ, որ պայծառ գեղին կ'ըլլայ եւ հալցոյնելու ժամանակ 2—3 առ հարիւր միայն կը կորուսի: Շատ տեղեր՝ ուր թանկը անեղնատեւեւ անտառներ կան, Լայրի մոմ ըսուած տեսակը յառաջ կու գայ, որ բարբովին ստորին տեսակ մըն է:

զ. Հոսիֆօրական մոմ: Ասոր Rosenauer կոչուած տեսակը լուսաւոր է, որ թէեւ Աքքաւան տեսակին պէս կը սպիտականայ, բայց շատ մըն ունենայ: Հոսիֆօրական մոմին յատկութիւնն է՝ գիրաւ եւ լուս սպիտականալ:

է. Ալեքիանիական եւ Լուկիանի մոմ, երկուքն ալ ըստ բաւականին ընտիր տեսակն են:

զ. Իւլիանի մոմ, գլխաւորաբար Լայպպիի կողմերէն, որ ընտիր տեսակ կը համարուի:

ը. Թիւրքի մոմ, Փուսթերշայէի եւ Պոտենուսէի կողմէն յառաջ կու գայ: Ասիկայ գիրաւ չի սպիտականար:

ի. Ալեքիանի մոմ, Պելլուսոյի եւ Աբրոնայի կողմերէն. վերջին տեսակը լաւ սպիտականալուն՝ շատ յարգի է:

յո. եւ յբ. Ուտրանի եւ Գլուպիանի մոմ, առաջինն աւելի ընտիր է: Աբրոնայ երեք տեսակ կ'ըլլայ՝ խիտ կարմիր, գեղին եւ բաց գեղին, եւ յառաջ կու գայ Ռուսիոյ փառոտեան նահանգն, եւ լաւ սպիտականալուն՝ յարգի է: Խիտ կարմիր տեսակը թէեւ ազնուագոյն տեսակն է, սակայն խոտեւած, — ուր շատ մոմ կ'աւտարուի, — գեղինն աւելի կ'ընտրէ: Ռուսաստան յառաջ կու գայ Երբըմի մոմ, սովորական լեհական մոմ է այլն, որոնք միջին տեսակն են:

յզ. Տոֆի մոմ, եւրոպական Տաճկաստանի այլեւայլ տեղերէն: Ասիկայ լաթերու մէջ պատառաւ մեծամեծ ծրարներով կը վաճառուի եւ մոմ ամէն տեսակներէն ազնուագոյնն ու թանկագինն է, մանաւանդ խիտ կարմիր տեսակը: Ռուսիայի մոմն՝ որ ամենէն աղինն է, Իտալիա Cera ZAVOTTA կը կոչուի: Պոտիայի եւ Սալոնիքի մոմն ալ աղին տեսակն է:

